

International Multidisciplinary
Research Journal

Golden Research
Thoughts

Chief Editor
Dr.Tukaram Narayan Shinde

Publisher
Mrs.Laxmi Ashok Yakkaldevi

Associate Editor
Dr.Rajani Dalvi

Honorary
Mr.Ashok Yakkaldevi

Welcome to GRT

RNI MAHMUL/2011/38595

ISSN No.2231-5063

Golden Research Thoughts Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial board. Readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

International Advisory Board

Flávio de São Pedro Filho Federal University of Rondonia, Brazil	Mohammad Hailat Dept. of Mathematical Sciences, University of South Carolina Aiken	Hasan Baktir English Language and Literature Department, Kayseri
Kamani Perera Regional Center For Strategic Studies, Sri Lanka	Abdullah Sabbagh Engineering Studies, Sydney	Ghayoor Abbas Chotana Dept of Chemistry, Lahore University of Management Sciences[PK]
Janaki Sinnasamy Librarian, University of Malaya	Ecaterina Patrascu Spiru Haret University, Bucharest	Anna Maria Constantinovici AL. I. Cuza University, Romania
Romona Mihaila Spiru Haret University, Romania	Loredana Bosca Spiru Haret University, Romania	Ilie Pinteau, Spiru Haret University, Romania
Delia Serbescu Spiru Haret University, Bucharest, Romania	Fabricio Moraes de Almeida Federal University of Rondonia, Brazil	Xiaohua Yang PhD, USA
Anurag Misra DBS College, Kanpur	George - Calin SERITAN Faculty of Philosophy and Socio-Political Sciences Al. I. Cuza University, IasiMore
Titus PopPhD, Partium Christian University, Oradea, Romania		

Editorial Board

Pratap Vyamktrao Naikwade ASP College Devrukh, Ratnagiri, MS India	Iresh Swami Ex - VC. Solapur University, Solapur	Rajendra Shendge Director, B.C.U.D. Solapur University, Solapur
R. R. Patil Head Geology Department Solapur University, Solapur	N.S. Dhaygude Ex. Prin. Dayanand College, Solapur	R. R. Yalikal Director Management Institute, Solapur
Rama Bhosale Prin. and Jt. Director Higher Education, Panvel	Narendra Kadu Jt. Director Higher Education, Pune	Umesh Rajderkar Head Humanities & Social Science YCMOU, Nashik
Salve R. N. Department of Sociology, Shivaji University, Kolhapur	K. M. Bhandarkar Praful Patel College of Education, Gondia	S. R. Pandya Head Education Dept. Mumbai University, Mumbai
Govind P. Shinde Bharati Vidyapeeth School of Distance Education Center, Navi Mumbai	Sonal Singh Vikram University, Ujjain	Alka Darshan Shrivastava Shaskiya Snatkottar Mahavidyalaya, Dhar
Chakane Sanjay Dnyaneshwar Arts, Science & Commerce College, Indapur, Pune	G. P. Patankar S. D. M. Degree College, Honavar, Karnataka	Rahul Shriram Sudke Devi Ahilya Vishwavidyalaya, Indore
Awadhesh Kumar Shirotriya Secretary, Play India Play, Meerut (U.P.)	Maj. S. Bakhtiar Choudhary Director, Hyderabad AP India.	S.KANNAN Annamalai University, TN
	S. Parvathi Devi Ph.D.-University of Allahabad	Satish Kumar Kalhotra Maulana Azad National Urdu University
	Sonal Singh, Vikram University, Ujjain	

Address:- Ashok Yakkaldevi 258/34, Raviwar Peth, Solapur - 413 005 Maharashtra, India
Cell : 9595 359 435, Ph No: 02172372010 Email: ayisrj@yahoo.in Website: www.aygrt.isrj.net

सोलापूरमधील स्वातंत्र्य चळवळ व तुळशीदास जाधव यांची राजकीय वाटचाल (१९३० ते १९५५)

रावसाहेब तुळशिराम गडहिरे

एम.ए. बी.एड्. इतिहास विभाग, विज्ञान महाविद्यालय, सांगोला ता. सांगोला जि.सोलापूर .

सारांश :

सोलापूर हे महत्वपूर्ण ऐतिहासिक शहर आहे. अनेक ऐतिहासिक घटनांचे साक्षीदार असलेले शहर आहे. येथे सर्व जाती धर्माचे लोक गुण्यागोविंदाने राहतात. सोलापूरमध्ये वर्चवासाठी इतिहास काळात अनेक सत्तामध्ये संघर्ष झाला प्रयत्न केले. महामनी साम्राजाच्या विघटनातून पाच इस्लामशाहया निर्माण झाल्या त्यापैकी आदिलशाही व निजामशाही यांच्या सोलापूर किल्ल्यासाठी सतत संघर्ष होत होता. या संघर्षाचा सोलापूर कराना वारंवार त्रास सहन करावा लागला.

प्रस्तावना :

इ.स. १८१८ मध्ये महाराष्ट्रातून पेशवाईचा शेवट झाला तेव्हापासून सोलापूरमध्ये ही ब्रिटीश राजवट सुरु झाली. राष्ट्रीय सभेच्या स्थापनेनंतर भारतीयांमधील ब्रिटीश राजवटी विरोधी चळवळ वेग घेवू लागली. त्याचे पडसाद सोलापूरमध्येही उमटू लागले. या दृष्टीने महात्मा गांधीजीनी सुरु केलेली सविनय कायदेभंग चळवळ महत्वपूर्ण ठरली. त्यावेळी महात्मा गांधीजीच्या तत्वज्ञानाने भारावलेले अनेक कार्यकर्ते सोलापूरमध्ये सक्रीय होते. त्यांनी महात्मा गांधीजीचे तत्वज्ञान प्रमाण मानून सोलापूरमध्ये स्वातंत्र्य चळवळ चालवली. काँग्रेस पक्षाची ध्येय धोरणे समाजातील तळागळापर्यंत पोहचवली. अशा कार्यकृत्यामध्ये स्वातंत्र्य सेनानी तुळशीदास जाधव यांचे नांव अग्रक्रमाने घेतले जाते.

सोलापूरमध्ये कार्यरंभ : - इ.स. १९२३ ते १९३० या काळात तुळशीदास जाधव यांनी जुनी गिरणीत तिकीट क्लार्क म्हणून रात्रपाळीचे काम केले. या काळात त्यांचा डॉक्टर क्र. भि. अंत्रोळीकर कमलाकर रामचंद्र सुमन भाई पु.ग. बोके या कामगार चळवळीतील पुढा-यांशी जवळून संबंध आला. यावेळी परशुराम राठी व रामकृष्णाजी जाजू हे सोलापूर मधील काँग्रेसचे आघाडीचे पुढारी होते. तुळशीदास जाधव यांची त्यांच्याबरोबर अनेक विषयावर चर्चा होत असे. इ.स. १९२८ मध्ये भारतात सायमन कमिशन विरोधी अनेक ठिकाणे निदर्शने झाली. तशी सोलापूरमध्ये ही झाली. त्यामध्ये तुळशीदास जाधव यांनीही भाग घेतला होता. त्याच बरोबर त्यांनी अस्पृश्यता निवारण खादी कपड्याची विक्री या काँग्रेस पक्षाच्या कार्यक्रमातही भाग घेतला. या पुढील काळात तुळशीदास जाधव सोलापूर मधील स्वातंत्र्य चळवळीस सतत आघाडीवर राहिले.

सविनय कायदेभंग चळवळ व तुळशीदास जाधव : - महात्मा गांधीजी सविनय कायदेभंग करण्यासाठी ६ एप्रिल १९३० रोजी आमदाबादहून दांडी येथे गेले आणि त्यांनी तेथील नेट हाती घेवून मिठाचा कायदा मोडला. या घटनेपासून भारतात सविनय कायदेभंग चळवळीत सुरुवात झाली. या चळवळीचे पडसाद सोलापूरमध्ये ही उमटले. सोलापूर शहर काँग्रेसचे चिटणीस श्री परशुराम राठी यांनी मिठाचा कायदा मोडून सत्याग्रह केला. तेव्हा ब्रिटीशांनी त्यांना पकडून दोन वर्षाची शिक्षा ठोठावली. यामुळे सोलापूर शहर काँग्रेसचे चिटणीस पद तरुण तडफदार उत्साही व गांधीवादने भारावलेले तुळशीदास जाधव यांच्याकडे आले. या नंतर सोलापूर शहर काँग्रेसचे अध्यक्ष रामकृष्णाजी जाजू, डॉ. प्र.भि. अंत्रोळीकर, जगन्नाथ शिंदे यांच्या बरोबरीने तुळशीदास जाधव यांनी काँग्रेस पक्षाच्या परंपरेनुसार व

गांधीवादानुसार सोलापूरमध्ये सविनय कायदेभंग चळवळ जोमाने चालविली.

धारासना येथे जावून सत्याग्रह करण्याचा निर्णय लॉर्ड आयर्विन यांना महात्मा गांधीजीने मे १९३० मध्ये कळविले. तेव्हा ब्रिटीश सरकारने त्यांना तातडीने अटक केली. डॉ. क्र.भि. अंत्रोळीकर यांनी महात्मा गांधीजीच्या अटकेची बातमी सोलापूरमध्ये आणली. तेव्हा श्रीनिवासराव काडगावकर यांनी 'महात्मा गांधी की जय' अशी घोषणा देवून टिळक चौकातून मिरवणूकीला प्रारंभ केला. भुसार गल्ली अडत बाजार बोरामणी रस्ता सिव्हील हॉस्पिटल, सदर बझार मोदी मार्गे वारद गिरणी मेकॅनिक थिएटर मार्गे काँग्रेस पक्षाने काढलेली ही मिरवणूक टिळक चौकात पोहोचली. तिथे रामकृष्ण जाजू यांनी म. गांधीनी पकडल्याची बातमी अधिकृतपणे जाहीर केली व तिथे ही मिरवणूक विसर्जित केली. या मिरवणूकीत दरम्यान महात्मा गांधी जी जय नही रखना यह जालीम सरकार नही रखना, अशा घोषणा देत या मिरवणूकीने सोलापूरकरांचा उत्साह द्विगुणित केला.

८ मे १९३० रोजी युवकांचे पुढारी मुंबईचे वीर नरिमन यांना ब्रिटीश सरकारने अटक केली. तेव्हाही सोलापूरमध्ये भव्य मिरवणूक निघाली. ही मिरवणूक बाळीवेस येथे आली असताना कांही कार्यकर्ते रुपाभवानी येथे सिंधीची झाडे तोडण्याचा सत्याग्रह करण्यासाठी गेले. तिथे सत्याग्रह पाहण्यास बराच मोठा जमाव एकत्र आला होता. लवकरच पोलीस जनसामुदाय यांच्यात बचाबाची सुरु झाली. जिल्हाधिकारी मि.एच.एफ. नाईट, डी.एस.पी. मि. प्लेफेअर हेही तिथे होते. यावेळी ब्रिटीशांनी रुपाभवानी येथे नासधूस करणा-या तरुणांना ताब्यात घेतले होते. तेव्हा पकडलेल्यांना सोडा असा आग्रह शंकर शिवदारे या २०-२२ वर्षांच्या तरुणाने

जिल्हाधिका-याकडे धरला. जिल्हाधिकारी व उपस्थित ब्रिटीशांना हा अपमान वाटला. तेव्हा ब्रिटीश सार्जटने त्यास गोळी घालून ठार केले. जिल्हाधिकारी व उपस्थित ब्रिटीशांना हा अपमान वाटला. तेव्हा ब्रिटीश सार्जटने त्यास गोळी घालून ठार केले. तो सोलापूरमधील स्वातंत्र्य चळवळीतील पहिला हुतात्मा ठरला. या घटनेपासून सोलापूरमधील चळवळ चिघळली. यावेळी रामकृष्ण जाजू व तुळशीदास जाधव बाळीवेस ते टिळक चौक या रस्त्यावर मिरवणूकीला आवरत होते. लोकांना सावरत होते. या नंतर प्रभुध्व जमावाने मंगळवार पेठेतील पोलीस चौकी पेटवून दिली. त्यात दोन पोलीसांना जाळले. कागदपत्रे जाळली. या नंतरही परिस्थिती गंभीर बनत गेली. सोलापूर मधील परिस्थिती नियंत्रणाबाहेर जात आहे असे जिल्हाधिका-यांना वाटले. तेव्हा तात्काळ ब्रिटीशांनी आपले कुटुंब सुरक्षित स्थळी हलविले. जिल्हाधिकारी एच.एफ. नाईट, गृहमंत्री हॉटसनकडे पुणे येथे गेला. या नंतर ९ मे ते १२ मे १९३० या काळात सोलापूरमध्ये ब्रिटीश राज्य नव्हते तर काँग्रेसचे राज्य होते. महात्मा गांधी व वीरनरीमन यांच्या अटकेनंतर सोलापूरमध्ये जो हिंसाचार निर्माण झाला होता त्यामध्ये अतिउत्साही तरुण व प्रभुध्व जमाव यांचा मोठा सहभाग होता. या सर्व पार्श्वभूमीवर सोलापूरमध्ये शांतता व सुव्यवस्था ठेवण्यात तुळशीदास जाधव यांनी महत्वाची भूमिका बजावली. ९ मे ते १२ मे १९३० या काळात रामकृष्णजी जाजू यांच्याबरोबर तुळशीदास जाधव यांनी शहरात शांतता राखण्यासाठी प्रयत्न केले. व्यापारी वर्गाच्या मनातील भिती कमी व्हावी त्यांनी दुकाने उघडावीत म्हणून ते त्यांना विश्वास देत फिरत होते.

मार्शल लॉ काळातील तुळशीदास जाधव यांच्यावरील प्रसंग : - दरम्यान मुंबई सरकारने सोलापूरमध्ये १२ मे १९३० रोजी लष्करी कायदा पुकारला आणि शहर लष्करी अधिकारी कर्नल पेज यांच्या ताब्यात दिले. लवकरच त्यांना ठीक ८.३० वाजता जनतेच्या माहितीसाठी जाहीरनामा प्रसिध्द करून लष्कराच्या मदतीने शहरावर पूर्ण नियंत्रण प्रस्थापित केले. यावेळी गो-या लष्करी शिपायाकडून जनतेला काही त्रास होतोय का ? याची चौकशी करण्यासाठी तुळशीदास सायकलवरून फिरत होते ते माहिती गोळा करत नवीपेठेतून मेकॅनिक थिएटर जवळ आले. तेव्हा गो-या शिपायांनी त्यांना दराडा घातला. ब्रिटीशांना गांधीनी विषयाच्या कुठल्याही संदर्भात प्रचंड तितकार होता. त्याला गांधी टोपी अपवाद नव्हती. यावेळी तुळशीदास जाधव यांनी पांढरी टोपी परिधान केली होती. तेव्हा गराडा घातलेल्या गो-या सोजीराने तुळशीदास जाधव यांना टोपी काढण्याचे फर्मावले होते. 'आपनी जान प्यारी है तो तुम्हारी सफेद टोपी तुरंत निकलाओ नही तो मैं तुम्हारी जान लुंगा' अशा शब्दात गोरा सोजीर बेंबीच्या देटापासून किंचाळत तुळशीदास जाधव यांना वारंवार बजावत होता. शत्रूच्या पाशवी सामर्थ्यासमोर निर्धाराने आणि निर्भयतेने प्राणार्पण करण्यासाठी ठामपणाने उभे राहण्याची शिकवण त्यांनी आत्मसात केली होती. त्यामुळे तुळशीदास जाधव यांनी माझ्या डोक्यावरील पांढरी टोपी ही माझ्या स्वाभिमानाचे चिन्ह आहे. त्यामुळे मी टोपी काढणार नाही. असे निराधाने गो-या सोजीरांना बजावले. साने गुरुजी भारतीय संस्कृती या पुस्तकात या प्रसंगाचे महत्व सांगितले आहे. तुळशीदास हे तरुण आणि न घाबरणारे देशभक्त आहेत. या प्रसंगाने तुळशीदासजीनी हेच दाखविले की राष्ट्रप्रेम कधीही मरू शकत नाही या प्रसंगाचे महत्व स्पष्ट करताना यशवंतराव चव्हाण म्हणतात जेव्हा सोलापूरमध्ये मार्शल लॉ पुकारला तेव्हा गांधी टोपी डोक्यावर घालणे म्हणजे मृत्यूला दिलेले आमंत्रण होते. तुळशीदासजीने या प्रसंगातून धैर्य दाखवून ब्रिटीश साम्राज्याचे आव्हान स्विकारले होते. शेवटी तुळशीदास यांना मार्शल लॉ खाली अटक करण्यात आली. सोलापूर रेल्वे स्टेशन समोरील भवानी राम धर्मशाळा म्हणजे मार्शल लॉ कोर्ट होते तेथे मार्शल लॉचा सर्वाधिकारी कर्नल पेज यांच्यासमोर तुळशीदास जाधव यांना हजर करण्यात आले. यावेळी त्यांची सखोल चौकशी करण्यात आली त्यावेळी त्यांनी ब्रिटीश सोजीराने वारंवार सांगूनही डोक्यावरील गांधी टोपी काढली नाही ते कबूल केले पण पोलीसांना जीवंत जाळताना तेथे हजर असण्याचा आरोप त्यांनी नाकारला. शेवटी डोक्यावरील गांधी टोपी काढली नाही व लष्करी अधिका-याची अज्ञा मांडली नाही या आरोपाखाली त्यांना सात वर्ष सक्तमजुरी व रु. ३०००/- दंड अशी शिक्षा सुनावली. मार्शल लॉ खाली ज्यांना शिक्षा झाल्या होत्या त्यापैकी तुळशीदास जाधव यांनाच दीर्घकाळ शिक्षा झाली होती.

तुरुंगातून सुटका व पुन्हा अटक : - लवकरच महात्मा गांधी व व्हाईसरॉय लॉर्ड आयर्विन यांच्यात शिष्टाई घडून आली. त्यानुसार सोलापूरमध्ये मार्शल लॉ काळात ज्यांना अटक झाली होती त्यांची सरकारी आज्ञा आली. त्यानुसार १३ महिन्यांच्या शिक्षेनंतर अचानक तुळशीदास जाधव यांची पुण्यातील येरवडा तुरुंगातून सुटका झाली. या नंतर त्यांनी कोणतीही सरकारी नोकरी न पत्करता आपले सारे

आयुष्य राष्ट्रासाठी खर्ची घालण्याचे ठरविले. तुरुंगातून सुटल्यानंतर त्यांना सोलापूर जिल्हा काँग्रेस समितीने काँग्रेस पक्षाचे चिटणीस पद बहाल केले. पुढे लवकरच त्यांनी सोलापूर जिल्ह्याचा दौरा केला आणि खेड्यातील लोकांचे प्रश्न समजावून घेतले. यासाठी अनेक ठिकाणी सार्वजनिक सभा घेवून काँग्रेस पक्षाचे ध्येय उद्दिष्टे कार्य जनतेला समजावून दिले.

ब्रिटीश सरकारने गांधी व आयर्विल शिष्टाईची अंमल बजावणी केली नाही त्यामुळे काँग्रेस वर्किंग कमिटीने सविनय कायदेभंग चळवळ पुनर्जिवीत करावी असा निर्णय घेतला. तेव्हा ब्रिटीश सरकारने अचानकपणे महात्मा गांधी व काँग्रेस वर्किंग कमिटीच्या सदस्यांना अटक केली तेव्हा सोलापूरमध्ये ही ७ जानेवारी १९३२ रोजी तुळशीदास जाधव यांना अटक करण्यात आली व पॅरोलवर सोडण्यात आले पण सकाळी व संध्याकाळी पोलीस स्टेशनला हजेरी लावण्याची अट त्यांनी नाकारली. तेव्हा त्यांना कोर्टासमोर हजर करण्यात आले. कोर्टाने त्यांच्यावर सार्वजनिक सभेचे आयोजन करणे सविनय कायदेभंग चळवळीत सहभागी होणे, खादी कपडे परिधान करणे, २१ जानेवारी १९३२ रोजी तालुका काँग्रेस कमिटीच्या वतीने मुख्यवक्ता म्हणून भाषण करणे असे आरोप ठेवण्यात आले. यामधील काही कृती त्यांनी स्विकारल्या. पण या कृती म्हणजे गुन्हा ठरू शकत नाही असे स्पष्ट केले पण कोर्टाने त्यांना दोषी ठरविले. दोन वर्षे सक्त मजुरी रु. ५००/- दंड अशी शिक्षा फर्मावली.

संदर्भ -

- १) डॉ. डी.डी.रणनवरे, हिस्ट्री ऑफ सोलापूर १८५२-१९५२, २००० पृ.५
- २) एम.बी. साळुंखे, दे.भ. तुळशीदास जाधव गौरव ग्रंथ, १९८२ पृ.६२
- ३) तत्रैव पृ. ६४
- ४) हेडा चुडामणी कर्मवीर रामकृष्ण जाजू यांच्या स्मृती पृ. ५३
- ५) व्यंकटेश कामतकर, महाराष्ट्राचे शिल्पकार स्वातंत्र्य सेनानी तुळशीदास जाधव २००५ पृ. १५
- ६) व्यं.गो. अणदूरकर, सोलापूर मार्शल लॉ व चार हुतात्मे पृ. ८५
- ७) तत्रैव पृ. १००
- ८) आर.के. गायकवाड, पोलिटीकल वर्क ऑफ तुळशीदास जाधव अनपब्लिशड थेसिस सबमिटेड टू शिवाजी युनिव्हर्सिटी, कोल्हापूर १९९६ पृ. ४१
- ९) पी.एस.साने भारतीय संस्कृती १० वी आवृत्ती, १९८२ पृ. १५१
- १०) एम.बी. साळुंखे पूर्वोक्त पृ. १५१
- ११) होम (स्पेशल) फाईल नं. (१४) बी (ई) १९३० फाईडींग अँड सेन्टेन्सेस बाय द मिलिटरी कोर्ट हेल्ड अँट सोलापूर ऑन १४ टू १८ मे १९३०
- १२) आर.के. गायकवाड पूर्वोक्त पृ. ५०
- १३) दै. सोलापूर समाचार २३ जानेवारी १९३२
- १४) व्यं.गो. अणदूरकर चणे खावे लोखंडाचे १९८५ पृ. ३६
- १५) एम.बी. साळुंखे पूर्वोक्त पृ. ६६
- १६) व्यं.गो. अणदूरकर चणे खावे लोखंडाचे १९८५ पृ. ४९-५०
- १७) तत्रैव पृ. ६५
- १८) तत्रैव पृ. ७९
- १९) जगन फडवणीस शेतकरी कामगार पक्षाचे राजकारण पृ. ६३
- २०) व्यं.गो. अणदूरकर चणे खावे लोखंडाचे १९८५ पृ. १४४

Publish Research Article

International Level Multidisciplinary Research Journal For All Subjects

Dear Sir/Mam,

We invite unpublished Research Paper, Summary of Research Project, Theses, Books and Book Review for publication, you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed, India

- ★ International Scientific Journal Consortium
- ★ OPEN J-GATE

Associated and Indexed, USA

- EBSCO
- Index Copernicus
- Publication Index
- Academic Journal Database
- Contemporary Research Index
- Academic Paper Database
- Digital Journals Database
- Current Index to Scholarly Journals
- Elite Scientific Journal Archive
- Directory Of Academic Resources
- Scholar Journal Index
- Recent Science Index
- Scientific Resources Database
- Directory Of Research Journal Indexing

Golden Research Thoughts
258/34 Raviwar Peth Solapur-413005, Maharashtra
Contact-9595359435
E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com
Website : www.aygrt.isrj.net